

SCHILLER RÓBERT

Thomas Mann halálos betegeinek ágya mellett*

„...tévednek azok, akik szerint a matematikai tudományok
semmit sem mondanak a szépről vagy a jóról.”

Arisztotelész

„*A betegség nem előkelő, a betegség nem tiszteletre méltó, semmiképp sem!*” Így háborodott fel Settembrini úr a fiatal Hans Castorp előtt, amikor ösztetelalkoztak Davosban sétálgatva. Davos akkoriban – a huszadik század első éveiben járunk – a tüdőbetegek reménye volt. Settembrinit a betegsége vitte oda, Castorp pedig beteg unokatestvérét jött látogatni, ő maga egészségesnek gondolta magát. Amíg csak a Berghof szanatórium főorvosa, Behrens tanácsos ki nem mutatta a benne is lappangott, és itt, Davosban fellángolt tuberkulózist. *Thomas Mann* regénye, *A Varázshegy* arról a hét évről szól, amit Castorp ezután a szanatóriumban tölt. Ez persze csak kerete a regénynek, keret a betegek semmittevésre kényszerített társadalma is; ezt az író alkalmasnak találta arra, hogy kifejtse-megjelenítse a maga világvilágképét, filozófiai vélekedéseit, társadalmi eszméit, értelmi fejlődését és érzelmi életét. Castorp, az igen csak középszerűnek ábrázolt fiatalember, „az élet féltett gyermeke”, bizony elég keveset fog fel az egészségből, bár mintha a regény az ő fejlődéséről szólna.

A szanatóriumi környezet leírása hihetetlenül alapos, részletes, hiteles. Az épület külseje és belseje két létező davosi szanatórium ötvözete. A betegek szomorú luxusához éppúgy hozzátartozott az állandó fekvő kúrát kényelmessé tevő fekvőszék, mint a köpeteket lehetőleg fertőtlenítősen gyűjtő edényke, a szanatórium nyelvjárásában Kék Henriknek nevezett üveg.

És hiteles, mindenekfelett hiteles a szanatórium kedélyes és kegyetlen uralkodójának, a főorvosnak, Behrens tanácsosnak a portréja.

Az alakra olyannyira rá lehetett ismereni, hogy az író alaposan magára is haragította a davosi orvosokat. Pedig nem tiszteletlen vele szemben a szöveg. Épp csak a betegek szemével nézi az orvost.

Ez a hitelesség személyes élményeken és megfigyeléseken nyugszik. Thomas Mann felesége, Katia asszony enyhének mondott tuberkulotikus folyamatok miatt két alkalommal is több hónapot töltött Davosban, férje pedig három hétre

még szerelmi ajándékként is adták, épp Hans Castorp kapta meg szerelmétől, Madame Chauchat-tól. Katia Mann megőrizte a maga felvételét élete végéig, és megmutatta Virchow-nak – az asszony ezen a felvételen is egészségesnek látszott. Úgy lehet, a múlt század nagy regényének az élményalapja egy téves diagnózis.

Castorp szanatóriumi tartózkodásának kezdetén be akar illeszkedni a betegek társadalmába, hiszen ő már közéjük tarto-

A két davosi szanatórium, a Berghof modelljei

me látogatta – épp annyi időre, amennyit Castorp szándékozott volna ott tölteni, ha a röntgenvizsgálat során nem találta volna Behrens betegnek. Katia is betegnek tartották, aki végül 97 évet ért meg. Egy tüdőgyógyász, Virchow, sok évtizeddel később gyanúsna találta a diagnózist, és elérte, hogy megröntgenezhesse az akkor 84 éves asszonyt. Nyomat se látta semmilyen tüdőfolyamatnak. Azonban ennél közvetlenebb bizonyítékra is szert tett. A szanatóriumban szokás volt, hogy a betegek megkapták a saját röntgenfelvételüket. Ezt nem kevés önszeretettel őrizték, nézegették, egy esetben

zik. A betegséget úgy tekinti, mint beavatást egy közösségbe: „...hisz ő fogadalmat tett egy puha góc alapján, beavatott és idetartozik, ide, a fentiek közé.” Így gondolja. A beavatás azonban minden esetben tanulással jár – ezt mondja mások mellett a nagy vallástörténész, Mircea Eliade. A következőket írja: „...a beavatás révén az ember túllép a természeti létmódon [...] és átjut a kulturális létmódba. [...] Az avatandó csupán a szellemi felkészülés végzetével válik méltóvá a szent tanításra.”

Castorp tehát tanul: biológiát, élettant, orvostudományt olvas, hiszen ezek az ismeretek valahogy elvezethetik a maga

* A Semmelweis Egyetem Kórélettani Intézetében, a Rosivall László professzor által meghirdetett, a Művészet kórélettana című speciális kollégiumon 2016. március 30-án tartott előadás alapján. Az ozmotikus ligetekről írtakat v.ö. A Sátán kertje In: Egy kultúra között, Typotex, Budapest 2004.

Fekvőszék

betegségének a megértéséhez. Hogy erről írhasson, az írónak is tanulnia kellett, tudjuk is, hogy milyen könyveket használt forrásként. L. Hermann, J. von Uexküll és O. Hertvig műveit, a kor elismert tankönyveit forgatta.

Castorp azonban, némileg meglepően, fizikai, csillagászati, kozmológiai ismeretekre is igyekszik szert tenni. A dolog kétszeresen is meglepő. Egyfelől az ő betegsévével ez a fajta tudás nincsen semmilyen kapcsolatban. Másfelől az írónak sem volt sohasem ilyen irányú érdeklődés. Ellenkezőleg! Ebben a könyvében is, máshol is, határozott különbséget tesz az emberi gondolkodás és magatartás tekintetében fontos *humaniórák*: az irodalom, a művészet, a filozófia, a történelem dolgai, és a természet leírásával, megismerésével kapcsolatos *reáliák* között. Nem hagyja kétségben olvasóit – az ő világa a *humanióráké*. De a beteg embert, a sors-társakat keresőt a tanulás, a természettudományok megismerése viszi a betegség mélyére, a betegek közösségébe. Ettől a veszedelmes beavattatástól óvna őt szellemi mentora, Settembrini úr.

Mert ő aztán a *humaniórák* avatott és hiteles műveltségű képviselője, a haladás tizenkilencedik századi lelkesültsgű hirdetője. Az ő szabadkőműves, társadalmi elkötelezettségű, internacionalista és ugyanakkor (ugyanakkor!) buzgó olasz nacionalista eszméi állnak szemben állandó regénybeli vitapartnerre, a kitért zsidó, jezsuita Naphta konzervatív, türelmetlen erkölcsű világnézetével. (Naphta testi megjelenését és beszédmódját az író a magyar filozófus, Lukács György sze-

A Kék Henrik

fizikai világképet tanul össze. Ilyeneket gondol: „[Az atom] [o]lyan parányi, olyan apró, korai és átmeneti tömörülése a nem-anyagnak, a még-nem anyagnak, de már anyagszerűnek, az energiának, hogy még – vagy már – alig nevezhető anyagnak, hanem inkább a materiális és immateriális közti határesetnek, középútnak kell elképzelni.” Ezt hallva, a kvantummechanika tankönyvei elborzadnak a polcon. De gondoljuk csak meg, tíz-húsz évvel a regény eseményeihez az ideje előtt a kor nagy természettudósai között is volt, aki hasonlókat gondolt. Wilhelm Ostwald például, aki az energetika tanában (a nagyon is helyesen megalapozott termodinamikában) a materializmus cáfolatát ismerte föl, hiszen abban az alapvető eszme nem a tömeggel bíró anyag, hanem az átalakuló energia. Vagy a nagy kísérleti fizikus, Crookes, akit az általa felfedezett katódsugárcső jelenségei egyenesen a spiritizmusig vezettek el. Hans Castorp nem sokkal maradt el a korától. Honnan származtak az író fizikai ismeretei? – nem tudom. Talán sógorával, az elméleti fizikus Peter Pringsheimmel beszélgett?

Egyébként Thomas Mannt a fizikai gondolkodás alig érintette meg – ez aztán végleg idegen maradt a *humaniórák* áhítatótól. Évtizedekkel később, amerikai évei során Princetonban Einstein szomszédja lett. „Jó szomszédi viszonyt ápolva, korunk Newtonjával szíves, barátságos napi kapcsolatban álltunk” – mondta az író. Egyébként azt sem hiszem, hogy Einstein buzgó olvasója lett volna Thomas Mann regényeinek. Az ő éjjeli

szekrényén a Don Quijote állt. Mann feleségétől tudjuk, hogy gyakran politizáltak. Ez a két ember!

A másik nagy beteg- és betegségregegyény, a *Doktor Faustus*, még rémületesebb szerepre kényszeríti a természettudományokat. A tuberkulózt költőknek, muzikusoknak, szelíd lelkeknek való, lassan hervasztó betegségnek tekintette a tizenkilencedik század. A szifiliszt, minden szörnyű tünetével és riasztó végkifejletével együtt, a nemi kicsapongás büntetésének, szinte a kárhozát evilági előlegének gondolták. A regény főhőse, Adrian Leverkühn, a huszadik század elejének nagy muzikusa, az ördöggel szerződik, hogy zsenialitását kibontakoztathassa. A szerződés ára a szifilisz fertőzés. Az

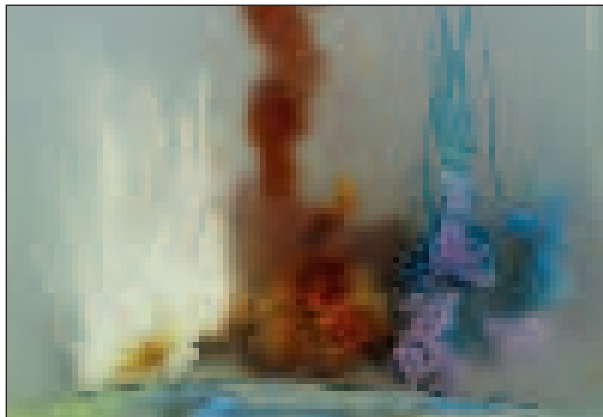

Dr. Behrens udvari tanácsos, aki a valóságban dr. Friedrich Jessen (1865–1935)

érte járó kárhozát az élet gyötrelmes és megalázó végét jelentő paralízis. Innen a cím: utalás a késő középkorból származó, legméltozban Goethe művében megjelenített Faust-legendára. Egyes motívumaiiban a regény a nagy német költő-filozófus, Nietzsche életére is emlékeztet.

Beavattásról van itt is szó, a Sátán praktikáiba kell Levekühnt beavatni. Thomas Mann nagy gonddal tartja fenn utalásokkal és stílári eszközökkel a középkor hangulatát ebben a jelenkori történetben. Tanulnia kell itt is a beavattásra várónak. Tanul is: zeneelméletet persze, hiszen ez lesz a mestersége, teológiát, hogy megismerje Isten és ember ellenségének a cselvetéseit, és természettudományokat, hogy kedvébe járjon a Gonoszsnak.

Kezdetben szelídnek látszó természeti jelenségekről van szó, ezekkel még gyerekkorában ismerkedik meg a zeneszerző. Apja „ozmotikus ligetet” állít elő vízűvegből és különböző fémsókból. Ezeket

Ozmotikus liget: vízüveg + Ca-só, Fe(III)-só...

az egyszerű szeretlen anyagokat összehozva, élő szervekre és szervezetekre emlékeztető tájképek keletkeznek az edényben. A regény szavai szerint „*groteszk kis tájkép sarjadt, kék, zöld, barna hajtások tobzódó vegetációja, melyek*

Haetera esmeralda

algákra, gombákra, megtelepedett polipokra, moszatokra emlékeztettek [...] itt ott meg éppenséggel állati vagy emberi végtagokra.” – *Pedig halottak – mondotta Jonathan [az apa] és szemét elöntötte könny, miközben Adriant [a fiát] rázta az elfojtott nevetés.*” Ez a látszólagos átmenet az élettelen és az élő között megható az ártatlannak, kegyetlenül neveléses a kárhozatra készülőnek; talán mert hitvány módon becsapja a jámbor szemlélőt.

De az élő szervezet maga is képes ilyen ördögi csinyekre. Egy ártatlannak látszó lepke, *Haetera esmeralda* a neve, virág-

sziromnak tettei magát, hogy becsapja a rá leső ellenségét.

„*Haetera szárnyát csak egyetlen ibolyameg rózsaszínű sötét színfolt ékesíti, s röptében így – mivel más nem látszik belőle – szélfűtá virágsziromra hasonlít. Láttunk továbbá levélutánzó lepkét. [...] ez a furfangos élőlény [...] annyira beleolvad környezetébe, hogy a legmohóbb ellensége sem tudja fölfedezni.*” Itt a növényi és állati lét kö-

zötti bizonytalanság tetszik valahogy ördögien ijesztőnek.

Amikor már testestül-lelkestül az Ördög markában van ez a nagy muzsikusk, akkor – miközben a zeneszerzés sok százados, meghitt és megindító hagyományával szembeszegülve megrázóan hideg műveket alkot – a természettudományokhoz fordul. (A modern kor viszonyai között, és mégis hasonlatosan a goethei előképéhez? „*Ezért fordultam a mágiához; / a szellemajakakon talán / választ kap majd néhány talány;*”) Egyebek mellett a világegyetem szerkezetéről beszél, még a kozmosz tágulását is szóba hozza. Amivel az író bizony súlyos anakronizmusba téved; a beszélgetés regénybeli idejében eről még mit sem tudott a kozmológia. Beszél jámboran ámuló barátjának a kozmosz kiterjedéséről, ami fölfoghatatlan földi méretekhez szokott értelmünk számára. Az megriad. „*Mit szóljunk ehhez a mérénylethez az emberi értelem ellen? [...] értelmünket olyan számokkal bombázzák, amelyek két tucat nullából álló üstökös farkat viselnek [...] Ebben az egész monstrumban nincsen semmi, ami [...] nagyságnak, szépségnek, jóságunk tünnek fel [...]*” Alighanem az író is riadtan ámul.

Mi, mai olvasói is riadtan ámulunk, ugyan nem a világegyetemen, hanem az írón. Thomas Mann számára a természettudomány számokat és csak számokat jelent?

A természettudomány nem más, mint mérnyület az emberi *értelem* ellen? Az ozmotikus liget éppúgy a Sátán műve, mint a kozmológia? Ez nem csak a mai, természettudományosnak gondolt korunkban hangzik abszurdnak, az lett volna a regényben sűrűn megidézett középkorban is.

Mert a középkori oktatás alapja a hét szabad művészet volt. Ezeket két csoportba osztották. A trivium három tárgya a grammatica, a retorica és a dialectica volt, tehát a beszéd és érvelés tudományaié. A quadrivium négy tárgya, az astronomia, aritmetica, geometria és musica közül azonban három biztosan az egzakt, matematizált világismeretről szólt. A quadrivium is az Ördög birodalmához tartozott? Ezt talán már mégse higgyük. Gyakran szokták a középkort sötétnek nevezni – óvatosabban kellene bánnunk ezzel a szóval.

Elismerem, ennek a két nagy regénynek csak egyetlen vonulatára figyeltem most, az írónak az egzakt természettudományok iránti ellenséges, értetlen elfogultságára. Ezernyi más csodát ajánldékoznak ezek a könyvek olvasóiknak, minden olvasáskor újat és többet. De ez az egy! Hogy ez a kivételes, szintetizáló elme kizárja a humanizmus és humanitás – az emberség – fogalmait közül az emberi értelem egyik legszebb hegyvidékét!

De hát elveszítsük-e minden reményességünket?

Irodalom

- Thomas Mann: A Varázshegy (ford. Szöllősy Klára), Európa, Budapest 1974
 Thomas Mann: Doktor Faustus (ford. Szöllősy Klára), Európa, Budapest 1967
 Henning Genz, Ernst Peter Fischer: Was Professor Kuckuck noch nicht wußte, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Reinbek bei Hamburg 2004
 Tuberkulose und Kunst <http://blauerheinrich.jimdo.com/tb-und-kunst/>
<http://blauerheinrich.jimdo.com/der-zauberberg/>
 Christian Virchow: Medizinhistorisches um den „Zauberberg“ „Das gläserne Angebinde“ und ein pneumologisches Nachspiel, Gastvortrag an der Universität Augsburg am 22. Juni 1992, Augsburg 1995
 Hans Wolfgang Bellwinkel: Naturwissenschaftliche Themen im Werk von Thomas Mann, Naturwissenschaftliche Rundschau 45 (1992), S. 174 – 183

www.termesztvilaga.hu

Klikkeljen rá!